

XXVIII

SEJM WALNY TORUŃSKI 1519 R.

WSTĘP

W związku z wojną, która wybuchła w końcu 1519 r. między Polską a Zakonem Krzyżackim, Zygmunt I przybył 2 grudnia tegoż roku do Torunia, gdzie już wcześniej zwołany został sejm. Sejmiki przedsejmowe odbyły się w listopadzie, sam zaś sejm rozpoczął obrady prawdopodobnie 8 grudnia¹. Sporna jest także data końcowa jego obrad².

Podstawowy dorobek sejmu toruńskiego stanowią nie uchwały podatkowe, podjęte zgodnie z wolą króla, lecz cztery konstytucje, mianowicie: a) o wolnej żegludze na Wiśle, b) o pańszczyźnie, c) o imaniu i karaniu szlachty za występki popełniane w miastach, d) o sposobie publikacji tychże konstytucji. Konstytucje te wpisane zostały do Metryki Koronnej tak w całości³, jak i w częściach⁴, przez co powstały dwie ich redakcje. Redakcja całościowa, ujęta w formę mandatu do starostów, stała się podstawą ekspedycji z kancelarii królewskiej i kilkanaście jej odpisów znajduje się w księgach grodzkich⁵.

Powstanie dwu odrębnych redakcji wynikało z tego, że sejm zebrał się w okolicznościach wojennych, w bezpośrednim sąsiedztwie terenu objętego walkami. Królowi szło nie tyle o powołanie pospolitego ruszenia, ile o podatki, które umożliwiłyby zaciąg wojsk najemnych⁶; Zygmunt I przypuszczał, że nie będzie ani czasu, ani okazji do dyskusowania i podejmowania uchwał w innych kwestiach, a jeśli do tego dojdzie, to będą to uchwały nieliczne. Tymczasem nie były one tak nieliczne, nadto miały ogromną wagę merytoryczną. Szlachta w zamian za uchwalenie podwójnego poboru wymogła korzystne dla siebie normy ograniczające uprawnienia miast i poszerzające władztwo dominialne nad chłopami. Pierwszą i drugą konstytucję zapisano do Metryki jako osobne akty, ale kiedy pojawiła się trzecia – zrezygnowano z odrębnych wpisów i zredagowano wspólny tekst, opatrzony dodatkowo warunkiem (nie zawsze jeszcze wówczas stosowanym), że na jego podstawie sporządzić należy ekspedycje dla starostów, celem wpisania do ksiąg grodzkich.

Przyjść więc należy, iż redakcja konstytucji pierwszej i drugiej, wpisywanych do Ksiąg Podkanclerskich Metryki Koronnej osobno⁷, to redakcja pierwotnie uchwalona, prawdopo-

¹ Tak W. Uruszczak, *Sejm walny koronny w latach 1506-1540*, s. 68; natomiast W. Konopczyński, *Chronologia sejmów*, nr 30, s. 135, stwierdził, że sejm rozpoczął obrady „po 2 grudnia”.

² W. Uruszczak, op. cit., kładzie koniec tego sejmowi na 30 grudnia 1519 r., a W. Konopczyński, op. cit., mówi nawet o 9 lutego 1520 r. Podstawa źródłowa nie jest tu jasna. W MRPS (cz. IV, vol. 1, s. 181-186) oznaczone są jako wydane na sejmie toruńskim akty prawne od nr 3139 z 7 grudnia 1519 r. do nr 3247 z 9 lutego 1520 r., bądź (cz. IV, vol. 2, s. 218-222) od nr 12408 z 9 grudnia 1519 r. do nr 12494 z 16 stycznia 1520 r. Zdarzało się jednak, że akty, uchwalone na sejmie, wpisywano do Metryki po zakończeniu sejmu; tak było prawdopodobnie już w wypadku konstytucji z daty 7 stycznia 1520 (por. niżej, p. I). Byłyby to więc – jak i w wypadku wici – nie daty uchwały sejmowej, ale daty jej opublikowania.

³ MK₁, t. 34, k. 228v-230v.

⁴ MK₂, t. 33, s. 620-621, gdzie wpisana została tylko pierwsza konstytucja o żegludze na Wiśle, oraz ibidem, s. 622, gdzie wpisana została tylko druga konstytucja o pańszczyźnie; obydwie mają odrębne formuły początkowe i końcowe.

⁵ Por. zestawienie sporządzone przez O. Balzera, CIP, t. III, nr 228, s. 559.

⁶ Tak utrzymuje Z. Wojciechowski, *Zygmunt Stary (1506-1548)*, Warszawa 1946, s. 100.

⁷ Por. wyżej przypis 4.

dobnie pod koniec grudnia 1519 r.⁸ W stosunku do redakcji urzędowo ogłoszonej, wpisanej do Ksiąg Kancelarskich Metryki Koronnej⁹, zachodzą różnice formalne i merytoryczne; najważniejsza z tych drugich dotyczy konstytucji o pańszczyźnie, łagodniej sformułowanej w tekście urzędowo ogłoszonym, przez – niewątpliwie celowe – opuszczenie słów: *hoc tamen in arbitrio dominorum suorum remanere debet*.

Istnieje poważne przypuszczenie, iż kancelaria koronna uczyniła to z woli króla, który tym aktem, jako wymuszonym przez szlachtę w sytuacji politycznie i militarnie trudnej, był wyraźnie niechętny. Przemawia za tym fakt, że w urzędowym zbiorze konstytucji, drukowanym w 1524 r., konstytucje toruńskie, które – uchwalone tak niedawno – na pewno nie uległy zapomnieniu, pominięto. Szlachta jednak powróciła do tej sprawy na następnych sejmach¹⁰, konstytucje toruńskie znalazły się też w kompendiach¹¹. Na tej podstawie odtworzył częściowo ich tekst Stanisław Konarski w *Volumina Legum*¹², błędnie jednak umieszczając je po konstytucjach bydgoskich z 1520 r.

Z dorobku sejmu toruńskiego publikujemy w niniejszym wydawnictwie następujące teksty:

I. *Constitutiones Thorunenses*¹³ z 7 stycznia 1520 r.¹⁴ Wzorem O. Balzera¹⁵, ujęte one zostały dwukolumnowo, by unaocznic różnicę między tekstem pierwotnie uchwalonym a tekstem urzędowo ogłoszonym.

II. *Ordinatio Zolaviensium*, z 16 grudnia 1519 r.¹⁶

III. *Constitutio de iuramentis super iniuriis et damnis a militibus stipendiariis in bonis personarum ecclesiasticarum illatis in iudiciis capitanealibus praestandis*, z 19 grudnia 1519 r.¹⁷

IV. *Contributiones in conventionem generali Thorunensi laudatae et institutae, 1519, in Adventu Domini* (tzn. 23 grudnia 1519 r.)¹⁸.

⁸ Tak O. Balzer, CIP, t. III, nr 228, s. 561.

⁹ Por. wyżej przypis 3.

¹⁰ Dowody na to przytacza O. Balzer, CIP, t. III, nr 228, s. 563.

¹¹ Por. Przył., s. 272-273 i 336-337, J. Herburt, s. 252-253 i 518-519; J. Januszowski, *Statuta, prawa i konstytucje koronne*, 1600, s. 594-595 i 1079.

¹² VL, t. I, s. 396-397; Konarski przedrukował tu tekst z J. Herburt, op. cit.

¹³ W MK₁, t. 34, k. 228v, noszą one tytuł: *Constitutiones Thorunenses de laboribus kmethonum et captivatione nobilium in civitatibus et oppidis*. Ponieważ tytuł ten oddawał treść dwóch tylko przepisów z tychże konstytucji, został on tu uproszczony. Nie można było też zastosować tytułów z MK₂ (L 33, s. 620: *Decretum in conventu Thorunensi inter subditos utriusque status ex una et aliam civitatem nostram Thorunensem partibus ex altera occasione liberae navigationis et demissionis navium cum frumento et omnibus rebus per fluvium Vistulam, versus civitatem Gedanensem latum*, oraz ibidem, s. 622: *Decretum ratione laborum, per colonos dominis praestandum*). Natomiast O. Balzer dał od siebie tytuł, nie zaczerpnięty z żadnego źródła: *Statuta conventus generalis regni* (CIP, t. III, nr 228, s. 559). Wydało się nam rzeczą słuszną, by przyjąć tytuł najbliższy urzędowemu tekstowi MK.

¹⁴ Zachowały się one w wielu rękopisach, zestawionych przez O. Balzera, CIP, t. III, nr 228, s. 559. Drukiem wydane w kompendiach (por. wyżej przypis 11), w VL (t. I, s. 396-397), w AT (L V, nr 123, s. 133-135) i w CIP (t. III, nr 228, s. 559-569).

¹⁵ CIP, t. III, nr 228, s. 565-569.

¹⁶ Ordynacja dla Żuław, zamieszczona pod takim właśnie tytułem w MK₁, t. 34, k. 196-197 (O. Balzer, CIP, t. III, nr 221, s. 543, dał jej tytuł: *Ordinatio utriusque Insulae Marienburgensis*). W niniejszym wydawnictwie przedrukowana została za O. Balzerem, który w tekście, wpisanym do MK bardzo niestarannie, zmuszony był wprowadzić wiele poprawek i uzupełnień.

¹⁷ Tekst zachowany w AGAD, Księgi grodzkie sieradzkie, *Inscriptiones*, t. 36, k. 404-404v, zatytułowany tamże ogólnikowo: *Litterae Sacrae Regiae Maiestatis*. W niniejszym wydawnictwie przedrukujemy ten tekst za O. Balzerem (CIP, t. III, nr 222, s. 545), łącznie z pochodzącym od tegoż badacza tytułem.

¹⁸ Tekst ten zachował się w oryginalnym dyplomie, znajdującym się w Bibliotece Krakowskiego Oddziału PAN, Teki Smoniewskiego, rkps 1005, pod takim właśnie tytułem. Wpisany też został dwukrotnie do MK₁, t. 34, k. 226v-228v oraz MK₂, t. 33, s. 605-609, pod tytułem: *Litterae universales contributionum*

V. *Universale pro Iudaicis exactionibus*, z 28 grudnia 1519 r.¹⁹ VI. *Ordinatio exigendae contributionis in conventu Thorunensi laudatae*, z 30 grudnia 1519 r.²⁰

VII. *Litterae universales pro contributionibus publicis terrarum Prussiae*, z ostatnich dni grudnia 1519 r.²¹

VIII. *Instructio regia data theloneatoribus, quomodo thelonea exigere debeant*, z 5 stycznia 1520 r.²²

IX. *Litterae restium*. Rozwój wydarzeń wojennych spowodował, że w ostatnich dniach sejmu lub bezpośrednio po nim zdecydowano się jednak powołać do walki pospolite ruszenie. Na podstawie tej decyzji, zresztą w żadnym z poniższych aktów wyraźnie nie przytoczonej, wydano wiele wici; być może, iż jedne z nich, dotyczące obrony przed Tatarami, wydane zostały na podstawie decyzji sejmu z 1518 r. Są to następujące teksty:

A. *Litterae universales ad nobilitatem, ut ad expeditionem bellicam contra Magistrum Prussiae quamprimum convenient*²³.

B. *Litterae restium ad terras Russiae contra Thartaros*, z 29 czerwca 1520 r.²⁴

C. *Litterae primarum restium ad terram Plocensem missae*, z 4 lipca 1520 r.²⁵

in conventu Thorunensi decretarum. Dalsze zawierające go rękopisy zestawili O. Balzer, CIP, t. III, nr 223, s. 546. Wydany został przez T. Działyńskiego, AT, t. V, nr 120, s. 123-125, oraz przez O. Balzera, CIP, t. III, s. 545-549, pod tytułem: *Litterae universales contributionum publicarum*; na tej podstawie przedrukowany został w niniejszym wydawnictwie.

¹⁹ Tekst ten odnaleziony został przez O. Balzera w ówczesnym archiwum krajowym lwowskim, gdzie zapisany był w G.Bus., t. I, s. 318-319, i G.Lwow., t. 12, s. 263-264, pod takim jak wyżej tytułem. O. Balzer (CIP, t. III, nr 224, s. 549-550) opublikował go pod tytułem: *Litterae universales contributionis duplae a Iudaeis regni solvendae*, udowodniwszy jednocześnie, że norma ta dotyczy Żydów całej Korony, a nie tylko ziem ruskich. Na tej podstawie przedrukowany został ten tekst w niniejszym wydawnictwie.

²⁰ Tekst ten wpisany został dwukrotnie, MK₁, t. 34, k. 223v-226 oraz MK₂, t. 33, s. 609-615; zachował się on także w późniejszych odpisach rękopiśmiennych, zestawionych przez O. Balzera. Wydany przez T. Działyńskiego w AT, t. V, nr 121, s. 126-129, oraz przez O. Balzera, CIP, t. III, nr 225, s. 551-555, pod tytułem: *Ordinatio contributionum publicarum exigendarum*. Za nim powtarzamy go w niniejszej edycji.

²¹ Tekst ten zachował się tylko w jednym przekazie MK₂, t. 33, s. 615-617, bez daty. Wydał go O. Balzer, CIP, t. III, nr 226, s. 555-556, pod tytułem: *Litterae universales contributionum publicarum in terris Prussiae exigendarum*.

²² Jest to prawie dosłowne powtórzenie instrukcji, wydanej 7 września 1518 r. (CIP, t. III, nr 207, s. 377-379) i wpisanej do MK₂, t. 33, s. 587-589. Jest ona tam wprawdzie datowana: *Thorunium, feria quinta ante Trium Regum* (MRPS, cz. IV, vol. 2, nr 12475, s. 221), czyli nie *in conventione Thorunensi*, ale takie określenie mają akty, zanotowane powyżej i poniżej; stąd uzasadnione jest przekonanie, że i ta instrukcja została wydana na sejmie, wpisano ją zaś do MK – jak i wiele innych aktów – po zakończeniu obrad. Wydana jest przez O. Balzera (CIP, t. III, nr 227, s. 556-559) i na tej podstawie przedrukowano ją w niniejszym wydawnictwie.

²³ Są to trzy teksty. Pierwszy z nich, datowany 7 stycznia 1520 r., pod tymże tytułem, ale dopisanym późniejszą ręką, znajduje się w MK₂, t. 33, s. 697; wydany przez T. Działyńskiego w AT, t. V, nr 127, s. 137. Dalej w tejże księdze MK znajdują się dwa teksty wici, zatytułowane: *Aliae similes*, z 8 stycznia 1520 r. (t. 33, s. 698-699) i *Similes aliae*, datowane błędnie „die dominico Sanctorum Trium Regum” – tegoż roku święto Trzech Króli wypadło w piątek, a nie w niedzielę (t. 33, s. 699-700). Wszystkie te trzy akty, skopiowane przez W. Uruszczaka i I. Dwornicką z mikrofilmu AGAD nr 700, niewiele się od siebie różniące, zostały tu połączone w jeden.

²⁴ Opublikowane przez T. Działyńskiego w AT, t. V, nr 284, s. 272 i na tej podstawie przedrukowane w niniejszej edycji.

²⁵ Opublikowane przez T. Działyńskiego w AT, t. V, nr 292, s. 272 i na tej podstawie przedrukowane w niniejszej edycji.

D. *Restes tertiae ad terras Prussiae*²⁶.

E. *Litterae restium Thorunii scriptae ad terras Maioris Poloniae contra Magistrum in vim primarum et secundarum restium*, z 28-30 sierpnia 1520 r.²⁷

F. *Litterae ultimarum restium contra Cruciferos et Germanos*, z 14 września 1520 r.²⁸

G. *Litterae restium ad terram Plocensem*, z 15 września 1520 r.²⁹

²⁶ Opublikowane przez T. Działyńskiego w AT, t. V, nr 334, s. 311-312 i na tej podstawie przedrukowane w niniejszej edycji.

²⁷ Jest to tekst skopiowany przez W. Uruszczaka i I. Dwornicką z MK₂, t. 35, s. 71-72, na podstawie mikrofilmu AGAD, nr 702, datowany 30 sierpnia 1520 r. W AT, t. V, nr 340, s. 317 znajduje się niemal identyczny tekst pod tytułem: *Restes contra exercitum ex Germania ad Magistrum in Prussiam tendentem*, datowany 28 sierpnia 1520 r. Obydwa te teksty zostały w niniejszym wydawnictwie połączone w jeden.

²⁸ Jest to tekst skopiowany przez W. Uruszczaka i I. Dwornicką z MK₂, t. 35, s. 85-86 na podstawie mikrofilmu AGAD, nr 702, pod takim właśnie tytułem. Występuje on też w AT, t. V, nr 345, s. 323 pod tytułem: *Restes ultimae contra copias Germanicas ad Prussiam tendentes*. Obydwa te teksty zostały w niniejszej edycji połączone.

²⁹ Opublikowane drukiem przez T. Działyńskiego w AT, t. V, nr 346, s. 323-324 i na tej podstawie tu przedrukowane.